

GRČ. ἔλεος „SAŽALJENJE, MILOSRĐE“,
ἔλαος „MILOSTIV, NAKLONJEN“

U svom Grčkom etimološkom rečniku posvećuje Frisk gotovo dve stranice važnoj grčkoj grupi ἰλάσσομαι ἔλαος¹. Iako je obrazovanje samo po sebi prilično jasno, iako se istorija cele grupe može bez teškoća rekonstruisati, ostaje Frisk, za razliku od Hofmana, Pokornog² i drugih, skeptičan u pogledu vangrčkih veza, kako izgleda, zbog razloga morfološke prirode. Naime, već su Fik i Frede³ povezali grčku grupu sa lat. *sōlor* „tešim“, got *sels* „χρηστός“, starovisokonem. *sālig* „blažen“, i ovu vezu prihvatio je, osim Hofmana i Pokornog još i Kluge⁴. Stvarno, i sa fonetske i sa semasiološke, pa i sa morfološke strane izgleda ova veza prilično obezbedjena. Grč. ἔλαος (ἔλεος, ἔλεως) postalo je reduplikacijom od *σι-σλα- odn. *σι-σλα- pomoću starog morfema -φο-, dakle od *σι-σλη-φο-ς. U ajolskom pridev glasi ἔλλαος, dok epski oblik ἔλαος (A 583), sa dugim -ῶ-, predstavlja ajolizam ili dorizam. Pored prideva ἔλαος za celu ovu grupu veoma su važni ajolski imperativi perfekta ἔλλαθι, ἔλλατε od *σε-σλα-θι, *σε-σλα-τε koji nedvosmisleno potvrđuju bazu σλα-. Oblik εἴληθι ἔλεως γίνου, umesto očekivanog *εἰλαθι svakako je nastao analogijom. Pomoću prezentske reduplikacije obrazovan je prezent ἰλάσσομαι od *σι-σλα-σσομαι odakle je dužina jote prešla i u druge nereduplikovane oblike: fut. ἰλάσσομαι, aor. ἰλάσ(σ)α-σθαι. Ipak je sačuvana kratkoća u ἔλαμαι, ἰλάομαι, ἰλάσσει, ἰλασ-σάμενοι kako i u pridevima ἰλαρός i ἰλάειρα (kod Empedokla 243). Stoga se obično smatra da je ἰλαρός postalo od *ἔλαρός odn. ἰλάειρα od ἔλάειρα (Sch. Steph. Byz.). To potvrđuje oblik ΕΛΕΡΑ sa natpisa na vazama. Kada smo kod ovih reči neće biti neumesno da se pozabavimo malo njihovim značenjem. ἰλαρός znači „vedar, veseo“

¹ H. Frisk, *Griechisches etymologisches Wörterbuch*, Heidelberg 1960 — I 720 sqq. U daljem tekstu Frisk, *GEW*.

² J. B. Hofmann, *Etymologisches Wörterbuch des Griechischen*, München 1966, s. ἔλημι. J. Pokorny, *Indogermanisches etymologisches Wörterbuch*, Bern — München 1959, 900.

³ A. Fick, *Vergleichendes Wörterbuch der idg. Sprachen*⁴, Göttingen, 1890, 1894, 1909, I 564; Froehde, *Bezz. Beitr.* 9. 119 — nav. prema Frisku.

⁴ Fr. Kluge, *Etymologisches Wörterbuch der deutschen Sprache*⁹, Berlin 1963, s. *selig*.

pa je isto značenje sačuvala i latinska pozajmica *hilarus*. Oblik ἡλάειρα nalazimo kod Empedokla kao epitet za φλόξ i σελήνη. Jasno je da u ovom poslednjem slučaju moramo tražiti dvojako značenje za ἡλάειρα, jer ako za φλόξ i može odgovarati značenje „veseo“, to nije slučaj sa σελήνη. Šantren u *Formation* prevodi ovaj epitet sa „bienveillante“⁵ a u Bajievu Rečniku sa „bienfaisante“. Razume se već i kod primarnog prideva zapažamo značenje „veseo“, kod Platona na pr. ὁ οἶνος τὸν ἀνθρώπων ποιεῖ ἡλεων (*Leg.* 649 a), tako da ni tu, gde imamo sačuvane mnogobrojne primere nije uvek lako reći od kog značenja treba poći, da li od „milostiv, naklonjen“ prema „vedar, veseo, srećan“ ili obratno, kako bi svakako zahtevala modernija lingvistička semantika i semasiologija⁶. Ali ovo ispitivanje zasada ima samo toliko značaja da nam pomogne da proverimo osnovna značenja članova grupe ἡλαος i derivata, dok ispitivanje dalje i dublje provenijencije mora biti predmet posebnog, u tom smislu usmerenog rada.

Na osnovu jezičkog materijala kojim raspoložemo i koji je podložan proverbi možemo nedvosmisleno da utvrdimo sledeća značenja za ἡλαος „naklonjen, milostiv, blagonaklon, blag, bolećiv, ljubazan, raspoložen, dobre volje, veseo, radostan“.

Tako bi izgledala fonetska, morfološka i semantička slika grupe ἡλαος, ἡλάσσομαι. Međutim, mi smo u naslovu ovoga rada istakli još jednu reč, jedan termin, u izvesnom smislu još važniji. To je etimološki dosada neprotumačeno grč. ἔλεος oko čijeg su se značenja, zbog Aristotelove definicije tragedije i katarse, lomila i još se uvek lome filološka koplja. Nas ovde u prvom redu interesuje fonetski i morfološki aspekt koji bi omogućavao jedno preciznije tumačenje od dosada davanih. Na semantičku stranu koja je, kao što je poznato, manje egzaktna i manje podložna proverama, vratićemo se kasnije. Dakle, da pogledamo najpre šta etimolozi kažu za celu ovu leksičku porodicu čiji je rodonačelnik ἔλεος. Frisk u svome Rečniku jednostavno „ohne Etymologie. Interjektiver Ursprung (vgl. ἐλεεῦ, ὀλολύζω usw.) ist nicht ausgeschlossen“⁷. Pokorni, govoreći o grčkoj grupi ὄλολος „Heuler, weibischer Mensch“, ὀλολυγή „Klagegeschrei“, ὀλοφῦδνός „jammernd“, ὀλοφύρομαι „jammere“, kaže da ovamo spada „vielleicht auch“, ἔλεγος „Klagelied“, ἔλεος „Mitleid“⁸. Šantren kod Bajia ostavlja prazno mesto za etimologiju⁹.

Što se tiče srodnosti sa izrazito onomatopejskom grupom *el-/ *ol- ni sami predlagači, kako vidimo, nisu bili mnogo ubeđeni u

⁵ P. Chantraine, *La formation des noms en grec ancien*, Paris 1933, 104

⁶ H. Kronasser, *Handbuch der Semasiologie*.

⁷ Frisk, *GEW* I 490.

⁸ Pokorny *IEW* 306.

⁹ Njegov *Dictionnaire étymologique de la langue grecque*, Paris 1968 — izišao je samo do δ.

ispravnost takvog vezivanja, ne toliko zbog značenja, mada se i tu može naći dosta prigovora – ἔλεος semantički ide u višu psihičku sferu – koliko zbog morfoloških razloga. Pogotovo je veza onomatopejske grupe sa ἔλεγος „tužbalica“ promašena¹⁰. Samo ἔλεος načinjeno je po našem mišljenju, pomoću sufiksa *-uo-/-euo- kojim je obrazovan veći broj grčkih prideva i manji broj imenica, „généralement primaires“, kako kaže Šantren¹¹. Da je ovde morao biti neki takav sufiks potvrđuje i denominativni glagol ἔλεέω „sažalim se, smilujem se“ (up. na pr. θροέω ~ θρε(φ)ομαι < *dhreuo-, Frisk s. vv.) kao i sigmatski pridevi νηλεής, -ες „bez sažaljenja, nemilosrdan“ verovatno od *νεελεής (Frisk 490). Švicer sa Banvenistom za ἐλεαίρω predpostavlja jedno *ἐλεφαρ¹², što bi se izvanredno slagalo sa činjenicom da ἐλεαίρω spada u stari leksički fond¹³, i govorilo u prilog našoj analizi ἔλεος od *ἐλε-φο-ς. Za dublete tipa *ἐλεφαρ : ἔλεος navodim πῖαρ (od *πιφαρ) : πῖος i πύαρ : πυός¹⁴. Tako bismo došli do morfološkog arhetipa za naše ἔλεος. Ostaje još da ukažemo na neke fonetske pojedinosti pre no što se okrenemo semantičkoj strani. Psilosa ne bi predstavljala neku naročitu teškoću, jer je mogla nastati ne samo u nekom od dijalekata, već i na osnovu suprotnosti prema, recimo, ἔχθος, ἔχθαίρω. Dakle, fonetski nema nikakvih smetnji da se ἔλεος veže sa grupom ἔλαος. Pomenuli smo napred da je ἔλαος postalo reduplikacijom od teške baze *slā- i da glavni arhetipi glase *sel-, *selā-, *slā- „blagonaklon, naklonjen, dobro raspoložen, dobar“. ἔλε(φ)ος je dakle moglo nastati asimilacijom od *ἐλαφος (up. ἰλάειρα odn. ἐλάειρα). Podsećamo na to da je i ἔλαος obrazovano pomoću istog formanta -φο- kao i ἔλε(φ)ος o čemu svedoči lakonski dativ ἠλεφοί¹⁵.

Postoji još jedna reč koja bi, obrazovana pomoću istog sufiksa, išla sa grupom ἔλαος, ἔλεος. To je Hesihijeva glosa ὀλοός u značenju „ἀγαθός“. Javlja se u dva oblika ὀλοοῖο· δεινοῦ ἢ ἀγαθοῦ i ὀλοόν· κακόν, χαλεπόν, ἢ ἀγαθόν. Nije redak slučaj da se jedna reč, zbog homofonije sa drugom, potpuno izgubi iz rečnika, pogotovo kada ima značenje potpuno suprotno onoj koja se češće upotrebljava pa je prema tome lingvistički vitalnija.

Značenje reči ἔλεος izuzetno je važno zbog Aristotelove definicije tragedije (*Poet.* 6, 1449 b 26). Ovde svakako nije mesto da, u

¹⁰ Frisk, *GEW* I 486.

¹¹ Chantraine, *Formation* 122—124; Ed. Schwyzer, *Griechische Grammatik*, München 1939, 472.

¹² Ibid. 724.

¹³ Frisk, međutim, sa Risch-om, *Wortbildung der homerischen Sprache*, Berlin 1937, 249, odbacuje Benvenistovo ἔλεφαρ, *Origines* 112 i pretpostavlja analogiju prema ἔχθαίρω; Schwyzer 17.

¹⁴ Schwyzer, 519.

¹⁵ *IG* 5 : 1, 1562, VI—V, prema Frisku, *GEW* I 721.

okviru etimološkog ispitivanja, ulazimo u celokupnu problematiku oko značenja ovog psihološkog termina koji igra tako važnu ulogu u Aristotelovoj katarsi. Ipak, nužno je reći nekoliko reči zbog semantičke argumentacije. Pre petnaestak godina, u svojoj raspravi *Furcht und Mitleid*?¹⁶ predložio je V. Šadevalt umesto Lesingova prevoda Aristotelovih termina ἔλεος i φόβος „Mitleid und Furcht“¹⁷, novi prevod „Jammer und Schauder“. A. Leski prihvatio je ovu semantičku korekturu kao i Šadevaltovo tumačenje Aristotelove katarise¹⁸, ali ne pominje izvrsnu i filološki veoma čvrsto argumentovanu Polencovu kritiku Šadevaltova gledišta¹⁹. Razume se da od značenja ovih dvaju ključnih termina u mnogome zavisi i shvatanje katarise. Šadevalt je u svojoj raspravi, između ostalog, pokušao da dokaže da je grč. ἔλεος svoje značenje „sažaljenje, samilost“ dobilo tek sa hrišćanstvom, a da je pre toga označavalo jedan, kako on kaže Elementaraffekt u smislu „Jammer, Ergriffenheit, Rührung“. Iz Aristotelove definicije pojma ἔλεος²⁰ vidi se međutim da se njegovo sažaljenje odnosi samo na ljude koji nezasluzeno pate ili propadaju, dok hrišćanska samilost obuhvata sve ljude koji trpe zlo, bez obzira da li su ga svojim postupcima zaslužili ili nisu. Ali i Aristotelovo ἔλεος je afekat upravljen prema drugim ljudima, afekat iz koga se rađa želja da se pomogne. Polenc je u svojoj kritici Šadevaltovih shvatanja, pozivajući se na Burkerta²¹, dokazao, na mnogim primerima uzetim iz Homera i tragičara, da grč. grupa ἔλεος, ἐλεέω, ἐλεαίρω itd. pokazuje nedvosmisleno značenje „sažaljenje, samilost, milosrdje; smilovati se“. Jedan od važnijih Polencovih argumenata je svakako i ovaj: Šadevalt, razume se, ne misli da je sadržina pojma sažaljenje, samilost nepoznata Grcima, ali, zbog svoje teze, smatra da ga Grci, pre helenističkog doba nisu označavali terminom ἔλεος već izrazima συνάχθεσθαι, συναλγεῖν (124). Samo, primećuje Polenc (str. 53), pozivajući se na Burkerta (str. 56), obe ove reči javljaju se tek u 5. veku, kada se javila potreba da se osećanja preciznije izraze. „Wir müssen geradezu postulieren“, nastavlja Polenc, „daß in älterer Zeit das Gefühl für die Not und das Leiden der anderen Menschen einen schlichteren, unmittelbarerem Ausdruck fand. Und dieser „naive“ Ausdruck für das Mitgefühl ist nun eben, wenn nicht nur die äußere Klage bezeichnet werden soll, mit dem Worte ἔλεος gegeben“.

¹⁶ Hermes 83 (1955) 129 sqq.

¹⁷ Lessing, *Hamburgische Dramaturgie*, 74. Stück.

¹⁸ A. Leski, *Geschichte der griechischen Literatur*², Bern—München 1963, 616 sq.

¹⁹ M. Pohlenz, *Furcht und Mitleid*, Hermes 84 (1956) 49–74,

²⁰ *Rhet.* 1385 b 13: ἔστω δὲ ἔλεος λύπη τις ἐπὶ φαινομένῳ κακῷ φθαρτικῷ ἢ λυπηρῷ τοῦ ἀναξίου τυγχάνειν.

²¹ Walter Burkert, *Zum altgriechischen Mitleidsbegriff*, Diss. Erlangen, 1955, prema Pohlenz, *op. cit.* 51.

Naše povezivanje grupe ἔλεος „samilost“ sa grupom ἔλαος „milostiv“ potpuno se podudara sa ovim zaključkom i daje mu, istovremeno, lingvističku potvrdu.

Sasvim je drugo pitanje kakva je uloga ovog i drugih afekata u katarsi pomoću koje Aristotel želi da odbrani tragediju od Platonove, ne samo filozofski već i politički motivisane osude pesništva i afekata koje ono izaziva. Ali o tome drugom prilikom.

Beograd.

Ljiljana Crepajac.

ZUSAMMENFASSUNG:

Ljiljana Crepajac: GRČ. ἔλεος „SAŽALJENJE, MILOSRĐE“, ἔλαος „MILOSTIV, NAKLONJEN“

In dieser kleinen Arbeit ist das bisher unerklärte griech. Wort ἔλεος „Mitleid“ auf Grund phonetischer, morphologischer und semantischer Tatsachen in Zusammenhang mit griech. Gruppe ἔλαος, ἑλάσσομαι, ἑλαρός gebracht worden. Griech. ἔλαος ist bekanntlich auf eine reduplizierte Form *σι-σλα-φος (ievr. *sel-, selō-, slū „günstig, guter Stimmung; begütigen“) zurückzuführen, während ἔλεος aus einem *ἑλάφος bzw *sela-uo-s mit Vokalassimilation herzuleiten ist. Da dieser Termin in der bekannten aristotelischen Tragödiendefinition eine wichtige Rolle spielt, ist auch die Frage der primären Bedeutung des Wortes im Zusammenhang mit der vorgeschlagenen Etymologie etwas ausführlicher behandelt worden.

Walter Toman:

V E N T U S

Vivit taliter absque odore ventus,
 Solus atque merus sonabilisque.
 Interdum modo stringit aequor altum
 Et nonnumquam etiam nivem caducam;
 Secum prendit et excipitque odores.
 Puncto temporis hic parumper intus
 Pulmones tumidos vagus pererrat
 Atque iam redolet cibus comesis.
 Vivit ei ita ventus haud quietem
 Invenire valens nec obtinere,
 Ne fautore quidem sopore pressus.
 Idem flammiferi fabrilis ignem
 Extinguit, sed adauget hic rogi vim.

Ljubljana.

Vertit: S. Kopriva.